ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

FarDU. ILMIY XABARLAR-

1995 йилдан нашр этилади Йилда 6 марта чиқади

> НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ

Издаётся с 1995 года Выходит 6 раз в год

А.ЗИЯЕВ	
Турли тизимли тилларда "интенсификация" концептуал семантикасининг морфологик	
сатҳда ифодаланиши	72
Х.ЖАББОРОВ, Э.ЖАББОРОВ	
Қарши топонимлари тадқиқотчиси Н.АЛИБОЕВА	
паливоева Инглиз тилида тасвирий маънонинг ифодаланиши	00
инглиз тилида тасвирии маънонинг ифодаланиши	60
ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ	
Ф.РАШИДОВА, Ш.ИГАМБЕРДИЕВА	
Талабалар томонидан 1-даражали чет тилларни ўзлаштиришнинг замонавий	0.4
муаммоларини тахлил қилиш	
	00
Таълимда замонавий технологик ёндашув омиллари	
Н.БАЙДУЛЛАЕВА, И.ДОМУЛАДЖАНОВ, Ш.ДОМУЛАДЖАНОВА, С.ИСРОИЛЖОНОВ Лицей, коллеж талабалари, мактаб ўқувчиларининг ақлий мехнатга резистентлигига	
экологик шароитларнинг таъсирини ўрганиш	02
Э.МИРЗАЖОНОВА, А.ХОМИДОВ	92
Чуткида камчилиги бўлган мактабгача ёшдаги болаларга психологик-коррекцион	
усулларнинг мослиги ва самарадорлиги муаммолари	96
усультарнин мослини ва самарадорнини муаммолари	
ИЛМИЙ АХБОРОТ	
И.НЕЪМАТОВ, С.КУКИЕВА	
Боғлиқмас тасодифий сондаги тасодифий миқдорлар йиғиндисининг максимумини	
бахолаш хакида	100
А.ЮСУПОВА, С. ЎКТАМОВ	
Натурал сонларни кўпайтиришнинг бир усули хакида	102
Р.УМУРЗАКОВ	
Носир Фозиловнинг "Саратон" қиссасида ўсмирнинг рухий олами ва ижтимоий мухит	104
М.САИДАКБАРОВА	
Алишер Навоий ижодида тарихий ҳақиқат ва бадиий тўқима	106
Ф.ОРИПЖОНОВА	
Фарида Афрўз лирикаси	109
Д.ХОДЖИМЕТОВА	
Адабиётни ўқитиш жараёнида инновацион технологиялардан фойдаланиш Л.СИНДОРОВ	111
"Ҳибатул-ҳақойиқ"даги айрим ўзлашмалар хусусида У.УМУРЗАКОВА	113
Лингвокультурология ва прагмалингвистиканинг алоқадорлигига доир	116
Т.ЭГАМБЕРДИЕВА, Н.ИСРОИЛОВ	
Оиладаги маънавий мухитни яратишда ота-она ибрати – жамият тараккиёти омили	118
М.БАХРОМОВА	
Маданиятнинг эстетик потенциали ва унинг ўзига хослиги	121
Ш.Б.ХОЛИҚУЛОВА	
Қоровулбозор нефтни қайта ишлаш заводи қурилиши тарихи	124
۸ . ۸ . ۲۲ . ۸ . ۲ . ۲ . ۸ . ۸ . ۸ . ۸ .	
АДАБИЙ ТАҚВИМ	

	олий педагогика институти)нинг иккинчи
директори Босит Қориев	

УДК: 42/48+412.2+412.3

ИНГЛИЗ ТИЛИДА ТАСВИРИЙ МАЪНОНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

Н.Алибоева

Аннотоция

Ушбу мақолада оламнинг миллий лисоний манзарасида товуш ва ҳолат/образга тақлид ифодалари, агглютинатив тиллар, хусусан, ўзбек тилида тақлидларнинг кенг кўлланилиши, флектив тиллар, жумладан, инглиз тилида мустақил туркум сифатида тақлидларнинг деярли йўқлиги, бу тилда товуш ёки образга тақлид от, сифат ёки феъллар билан берилиши, бундай сўзларнинг аслида генетик жиҳатдан тақлиддан ўсиб чиққанлиги ҳақида сўз юритилади.

Аннотация

Речь в данной статье пойдет о выражении звукоподражаний, об агглютинативных языках, в частности, о широком использовании звукоподражаний в узбекском языке, о флективных языках, в том числе, об отсутствии, большей частью, звукоподражания как самостоятельной части речи в английском языке, об образовании звукоподражаний вместе с именами существительного, прилагательного и глагольными формами в данном языке, о реальном генетическом происхождении этих слов от звукоподражаний.

Annotation

This article entails imitative expressions to sound and state in national linguistic view of the world, agglutinative languages, particularly, wide usage of imitations in Uzbek, flektiv languages, additionally, almost non-existence of imitations as an independent part of speech expressing imitation to sound and state with nouns, adjectives or verbs, derivation of imitation with the above words.

Таянч сўз ва иборалар: тақлид, тасвирий сўз, тасвирий ифода, ономатопея, тасвирий восита, от, феъл, гап бўлаги, грамматик шакл, товушга тақлид, ҳолат/образга тақлид, агглютинация, флексия.

Ключевые слова и выражения: звукоподражание, парафраза, ономатопея, имя существительное, имя прилагательное, член предложения, грамматическая форма, агглютинация, флексия

Keywords and expressions: *imitation, descriptive word, descriptive expression, onomatopoeia, descriptive means, noun, verb, parts of sentence, grammar form, imitation to sound and state, agglutination, flektion.*

Оламнинг лисоний манзараси, бадиий тасвири хар бир тилда ўзига хос ва серкирра бўлиб, бу, борлиққа миллий назар, ҳар бир тилнинг ўзига хос фонетик системаси хамда миллий артикуляция хусусиятлари билан боғлиқдир. Шунингдек, олам лисоний ўзига манзарасининг XOC ишланган ва сайқаллаштирилган, энг мукаммал кўриниши бўлган бадиий тасвир киймати нафакат изчиллиги, сюжетининг балки бевосита миллий тасвирий воситаларининг қай даражада танланганлиги, ўзаро үйғүнлиги билан хам белгиланади.

Хар бир тил учун ўзаро кўп хам фаркланмайдиган жихатлар билан бирга. тилларнинг ўзига хос хусусиятлари яккол кўзга ташланиб турадиган, соф миллий лисоний табиатга эга бўлган жихатлар хам борки, у тилнинг мохиятини, тиллар оламидаги ўзига хосликларини таъминлайдиган ходисалар хисобланади. Бу холат фонетика, лексика ва грамматикада ўзига хос тарзда намоён бўлади. Ушбу ходисалар лексикада маълум даражада камроқ бўлса-да, фонетика ва грамматикада яккол намоён бўлади.

Лексикада ўзига хослик фонетика ва грамматикага нисбатан лексикада камрок кўзга ташланишининг далили шундаки, бирор тилда ўзлашма фонетик ва грамматик ходисалар деярли учрамайди, лекин лекин бошка тиллардан олинган лексик ходисалар хар бир тилда исталганча учраб туради. Бунга ўзбек тилига минг йиллар давомида араб тилидан, юз йиллар давомида рус, ва кейинги чорак асрда инглиз тилидан жуда кўп сўзлар фонетик ўзлашгани холда бирорта ва грамматик ходиса миллий бойлигимизга далил айланмаганлигини сифатида Бироқ кўрсатишимиз мумкин. тил лексикасидаги сўз туркумлари гурухида сўз ўзлашиши ходисаси бир хилда учрамайди. Масалан, бирор тилда соф ўзлашма ёки таклидий (тасвирий) сўзларнинг учрамаслиги фикримиз исботидир. Қуйида ҳар бир тилнинг ўзига мавжудлик эканлигини хос далиллайдиган ходисалардан бири тилшуносликда тасвирий сўзлар деб ном олган сўзларнинг лисоний сифатлари хакида сўз юритамиз.

> Маълумки, дунё ва туркий, шунингдек, ... ўзбек тилида тасвирий сўзлар ўз ^лі давр талаблари даражасида анча

Н.Алибоева – ҚДПИ, факультетлараро чет тиллар кафедраси ўқитувчиси.

ТИЛШУНОСЛИК

ўрганилган ва муаммонинг ўтган аср миёналаригача бўлган тадқиқи хақидаги ўзбек маълумотларни тилшуноси эса Р. Қўнғуров ва Ё. Абдурасуловларнинг номлари этилган манбаларидан зикр олишингиз мумкин.

Маълумки, кўпгина туркий тилларда бўлгани каби ўзбек тилида хам тасвирий сўзларнинг аксарияти асосан холат ёки харакатга таклидни англатувчи бирликлардан ташкил топган. Уларни гох таклидий, гох тасвирий сўзлар сифатида номлаш холлари мавжуд бўлиб, уларни бир-бирининг ўрнида истисносиз кўллана мутлак оладиган терминлар сифатида олиш мумкин эмас. Хусусан, тилшунос Р.Қўнғуров тақилламоқ, шувилламоқ каби сўзларни хам тасвирий сўзлар сифатида қарайдики, бундай ёндашувда лексик ходисаларни фарклаш соф грамматик эмас, балки лексик-семантик асосларда эканлигини таъкидлаш лозим [1. Бундай бирликларнинг аксарияти 1011. алохида грамматик гурух – таклид сўз сифатида қўлланиши эътиборга молик. Бу холат ўзбек тилининг агглютинатив тилларга мансублиги, тасвирий маънонинг ифодаланишидаги фарклар типологик тилларнинг морфологик хусусиятлари (агглютинацив/флектив) билан боғлиқлигини таъкидлаш лозим.

Флектив тиллар оиласига мансуб инглиз тилида таклидий бирликлар ва тасвирий ифодалар орасида, табиийки, бирмунча йирик тафовутни кўриш мумкин. Хусусан, инглиз тилида холат ёки харакатга нисбатан қўлланадиган тасвирий ифодалар аксарият холларда таклид сўзлардан келиб чикмайди, бу каби бирликлар мустакил луғавий маънога эга соф феъл хисобланади. Гапда ушбу феъл шакллари турли семантик вазифани бажариши Агар ўзбек тилида холат мумкин. ёки харакатни ифодаловчи таклидий бирликлар этиб. килиб ёрдамчи феъли билан бирикканини ёки равишдош қўшимчаси ёрдамида мослашганини ва мустакил холда кесим ёки алохида гап вазифасида келмаслигини кузатсак, инглиз тилида харакат ва холатни тасвирловчи сўзлар мустакил холда кесим вазифасида кулланилишига гувох бўламиз. Фикрларимизни бадиий асарлардан олинган мисоллар асосида тавсифлашга харакат киламиз.

Инглиз тилидаги бадиий матнларда тасвирий маъно турли воситалар ёрдамида ифодаланади. У ҳолат ва ҳаракат тарзини англатадиган турли тақлидий бирликлар ёрдамида ифодаланиши ҳам мумкин. Бу билан флектив тиллар оиласига кирувчи инглиз тилига тақлид ифодаловчи бирликлар умуман хос эмас ёки деган фикрдан йироқ эканлигимизни таъкидлашни хоҳлар эдик. Далиллар кўрсатадики, баъзи ҳолларда тасвирий маънодаги сўзлар бевосита тақлид сўзлар маъно ва моҳиятига эга бўлиши ҳам мумкин. Масалан, феъл шаклидаги феъллар семантикасида тақлид маъноси англашилиб туради. Қуйида бунга далиллар келтирамиз.

Шу ўринда инглиз тилидаги таклидлар ва тасвирий сўзлар орасидаги тафовутга алохида урғу бериш лозим. Бунда биз методологик acoc сифатида таянадиган тилшунос Р. Қўнғуровнинг таклидий тасвирий ва сўзларни фарклаш тамойилларидан келиб чикамиз. Маълумки, олим тақлид сўзлар сирасига бевосита хайвонлар, табиат ходисалари, нарса-буюм, колаверса, инсон товушларига тақлидни англатувчи киритади. Бундай ифодаларни товушлар жамланмаси бевосита кишининг эшитиш оркали кабул қилган товушлар тизимига асосланади. Тасвирий сўзлар эса ҳаракатнинг тарзи ёки холат тасвирини ифодалайди [1. 30]. Инглиз тилида хам тасвирий ифодалар сифатида тақлидий бирликларнинг қўлланишини кузатиш мумкин. Бу каби бирликлар тасвирий ифодавийликни оширишга хизмат килади. Мисол: He could hear his mother playing the piano, not For Elise now but something else he didn't like so well something that sounded dry and fussy; he could hear rain flickingsteadily against the kitchen windows.(King, "S.It") (Таржимаси: У онасининг пианино чалаётганини эшитиб турарди, бу сафар Элизага куй эмас, унга ёқмайдиган аллақандай бошқа бир қуруқ ва тушунарсиз оханг; кулоғига узлуксиз ёмғирнинг деразани мудом чертаётгани эшитилди.) Мисолда ёмғирнинг товушига нисбатан flickingsteadily тақлидий ифодаси қўлланган. Гарчи бν тасвирий бирлик туркий тиллардагидек соф таклид кўринишида эмас, балки феъл шаклида қўлланган бўлса-да, у ёмғирнинг қай тарзда, қай холатда ёғаётганига эмас, балки унинг қандай **OBO3** чикараётганига эътиборни Айнан овозга тақлидни тортади. ифодалаганлиги сабабли бν лексемани тасвирий сўз деб бўлмайди. мана бу мисолда эса бошка холат кузатилади: The project went forward at a steady **gait**. (David Poyer, (Таржимаси: бир "Onslaught") Лойиха маромда илдамлаб борарди). Бу жумлада товушга таклид эмас, балки холат тасвири

ифодаланган. Шу асосда *gait* ифодасини тасвирий сўз сифатида қабул қилиш мумкин.

Инглиз тилида холатни тасвирловчи бирликлар кўлами ўзбек тилидагига нисбатан тор. Мавжуд тасвирий ифодалар эса фақат маълум бир колипга солинган холатларга, масалан, кўз қарашлари, бирор предметнинг тусланиши каби холатларга нисбатан қўлланишини кузатиш мумкин. Мисол: *His dirty* blond hair was banded back in a ponytail. His light blue eyes never seemed to blink. But the first thing most people noticed were the scars radiating out from his nose. The doctors had said they could fix them, but he'd told them not to bother. (Mazel Adam, "Morgantown") (Таржимаси: Унинг малларанг кир сочлари бир тутам қилиб боғланганди. Мовий ранг кўзлари эса сира **пирпирамасди**. Лекин кўпчилик, энг аввало, унинг бурни атрофидаги чандиқларга эътибор берди. Шифокорлар чандикларни даволай олишларини айтишса-да. "овора V бўлманглар" дегандек рад этди.) Бу парчада to blink (пирпирамок) сўзи холатни ифодалаш учун қўлланган. Бироқ бу лексемани тақлид асосида вужудга келган тасвирий СЎЗ сифатида бахолаш бироз мушкул. Зеро, у от хам, мустақил маънога эга феъл хам хисобланади. Сўз луғатларда от сифатида хам ("пирпиратиш", "милтиллаш", "лаҳза": луғат шакли – *a blink*), феъл ("пирпирамоқ", "милтирамоқ": луғат шакли – to blink) сифатида хам изохланади. Бу далиллар инглиз тилидаги тасвирий бирликларнинг аксарияти генетик жихатдан тақлидлардан келиб чиқмаганлигини кўрсатади. Аксинча, холатни ифодаловчи бу каби тасвирий сўзлар, ўзбек тилидагидек, тақлид семантикасига эга бўлса-да, грамматик жиҳатдан от, феъл ёки бош туркумга мансуб СЎЗ сифатида қаралиши мумкин. Фикримизнинг исботи сифатидаги куйидаги матнда қўлланган тасвирий сўзга эътибор каратамиз:

> The wind's way in the deep sky's hollow None may measure, as none can say How the heart in her shows the swallow The wind's way.

Hope nor fear can avail to stay Waves that whiten on wrecks that **wallow**. (Chiari Stephanie, "Ward Columbus") (Таржимаси:

Осмон қаъридаги шамол йўлини Ҳеч ким айта олмас, кимса билмайди. Шамол йўли олиб борар аслида Кўнгил тубидаги қалдирғоччага. Умид, қўрқув очар халокотга йўл,

Чўк тушиб, **ялпайиб** ётган кемалар Бўғзига тўлқинлар урилар тинмай.)

То wallow ("ялпаймоқ") тасвирий ифодаси ўзбек тилида нарса ва ҳодисаларга, қолаверса, кенгликларга нисбатан қўлланишини кузатмаймиз. У инсонга нисбатан салбий бўёқ билан қўлланади ва сўз маъноси замирида ҳолатга тақлид маъноси мавжуд. Аммо инглиз тилида от ва феъл маъносига эга бўлиб, ушбу ўринда кемаларнинг ҳолатини ифодалаш учун тасвирий сўз сифатида қўлланган.

Инглиз бадиий адабиётида бирор предметнинг чакнаши, яркираши ва ялтираши каби холатларни ифодалаш учун қўлланадиган тасвирий сўзларни хам кўплаб кўриш мумкин. Мисол: Nearly fifteen minutes passed before the first orange flash lit up the clouds. The first flash was followed almost immediately by a second brighter flash as the warhead concealed inside the bot's braincase set off the Alliance's stockpile of weapons. There was no sound, of course, no distant rumble of thunder, just the constant slap of the waves against the crusted black sand. (Kate Angell, "The cottage on Pumpkin and Vine"). (Таржимаси: Илк зарғалдоқ тусли ёлқин булутларни ёритгунга қадар орадан ўн беш дақиқа ўтди. Биринчи чақиндан сўнг дархол иккинчиси, янаям ёркинроги юзага келди-ю иттифокчилар курол захираси сакланадиган ботнинг чанок кисмини ёритиб юборди. Албатта. хеч кандай 0603 чиқмади, момақалдироқнинг узоқдан келадиган гумбурлаши хам эшитилмади, факатгина қоп-қора тупроққа тўлқинларнинг **шовиллаб** келиб урилиши тинмай эшитилиб турарди.) Парчада бадиий стилистик воситалар тасвирий ифода ва сифатида тақлидий бирликлардан фойдаланилган. Тақлидий ифодалар табиат ходисалари шовкинини акс эттирса, тасвирий ифода бирлиги табиий холатни ифодалаган. Феълларнинг ўзбек тилидаги нисюий мукобиллари эса таклид асослидир.

Инглиз тилидаги тасвирий ифодаларнинг ўзбек тилидан фарқли яна бир жиҳати шундаки, бу лексемалар аксарият ҳолларда жуфтлашмаган бўлади. Ўзбек тилидаги каби *лип-лип, "ғулдур-ғулдур* каби такрорланувчи тасвирий ифодалар ёки *тарс-турс, шартшурт* каби жуфт тасвирий ифодалар инглиз бадиий адабиётида деярли учрамайди. Унинг ўрнида эга, кесим, ҳол, тўлдирувчи ёки аниқловчи шаклидаги турли ҳолатга тақлидни англатувчи сўзларнинг тасвирий сўз сифатида

ТИЛШУНОСЛИК

қўлланишини кўришимиз мумкин. Мисол: Colin MacGregor smiled behind his hood and slowed his mount to a leisurely canter. He wasn't far from his destination. a league or two at best. He could smell the sea on the crisp morning air. (Quinn, Paula, "Conquered by a Highlander") (Таржимаси: Коллин Макгрегор капьюшонини кийиб олганча табассум қилди ва салмоқлаб шахдам қадам босганча юра кетди. У манзилидан йироқ эмас, нари борса, бир ёки икки чақирим узоқлашган эди. Эрта бахорнинг нафас қитиқловчи (айнан таржимаси **карсиллаган**) мусаффо хавосида денгиз ифорини туярди). Мисолда инсоннинг қадам олишини тасвирловчи ифодавий бирлик сифатида leisurely carter (яъни отларнинг салмоклаб кадам ташлашини англатувчи тақлид бирлигидан хосил бўлган ифода) дан фойдаланилган. Аммо матн контекстидан, албатта, ушбу ифода кадам товушига эмас, балки унинг қадам ташлаш холати, яъни харакат тарзига нисбатан кулланганлигини англаш кийин эмас. Иккинчи тасвирий ифода хам генетик жихатдан бевосита таклидий бирлик хисобланади ва бирор буюмнинг карсиллаб синишини англатади. Аммо бу жумлада crisp лексемаси хавонинг нақадар мусаффолигига ишора қилади ва, ўз-ўзидан, "бурунни қитиқлайдиган даражада мусаффо", ёки "салқин, этни жунжуктирадиган" деган маъноларни ифодалашга хизмат килади. Бу ўринда crisp лексемасини мусаффо хавонинг товушини ифодаловчи бирлик сифатида кўриш маъно ғализлиги келтириб чиқаради. Мисолдан англашиладики, баъзи холларда бевосита товушга тақлидни англатувчи бирликлар хам холат ëки харакатнинг тасвирий ифодаси сифатида қўлланиши мумкин. Аввал таъкидланганидек, таклид ва тасвирий ифода орасидаги тафовутни хатто грамматик шаклларида **VЛАрнинг** хам сезилади. Хусусан, тилшунос олим Р.Кўнғуров бу хусусда "товушга таклид сўзлар этмок, демок каби ёрдамчи феълларнинг xap иккаласи билан хам бирика олади (ўринга

қараб). Образли сўзлар эса фақат этмоқ ёрдамчи феъли билан бирикади" [1.31] деган фикрни айтган. Қолаверса, инглиз тилида тасвирий ифодалар таклидий ифодаларга нисбатан кенгроқ тарқалган ва улар бадиий хисобланади. матннинг ажралмас қисми Таклидий ифодалар эса, аксинча, кулланиш доираси маълум даражада чекланган бирликлардир. Инглиз тилшунослари, хусусан, Мюллернинг фикрига кўра, бундай бирликлар умуман лексема сифатида қабул қилина олмайди. Бунда улар мазкур бирликларнинг фонетик таркиби ўзгарувчанлиги, шунингдек, хеч кандай семантик кийматга эга эмаслиги, от ёки феъл холатидан ташкарида мустакил қўллана олмаслигини асос қилиб кўрсатишади [2. 221].

Хулоса айтиш сифатида МУМКИНКИ, инглиз тилида товуш ва образ (холат) ифодаси асосан от ёки феъл туркумига мансуб тасвирий сўзлар билан ифодаланади. Айрим тасвирий сўзлар генетик жихатдан таклид унсурларидан келиб чиққанлиги сезилиб турса-да, инглиз тилининг флектив хусусиятидан келиб чиққан ҳолларда улар феълга айланган кўринишда берилади. Лекин семантикасида уларнинг таклид маъноси яққол сезилиб туради [3]. Бизнинг назаримизда, инглиз тилида феълга ёки отга тақлидий-тасвирий сўзларнинг айланган генезесини тадкик килиш флектив тилларнинг тарихий холатида таклидларнинг хозирги холатидан бирмунча фарк килганлигини куриш имконини беради. Зеро, тақлидий-тасвирий анча миқдорни сўзлари катта ташкил қиладиган ўзбек тилида тақлидларнинг мустакил холда кесим вазифасида келиши жуда ҳам кам учрайдиган ҳодиса. Лекин қадимги ёдгорликларимизда тақлидлар кесим вазифасида кенг қўлланишда бўлганлигини кўришимиз мумкин. Тевей эмиги жор-жор; Эшик тақ-тақ: кимдир келди (Юсуф Хос Хожиб, билиг") "Қутадғу каби мисоллар фикримизни далиллайди.

Адабиётлар:

1. Қўнғуров Р. Ўзбек тилида тасвирий сўзлар. – Т.: Фан, 1966.

2. International Journal of Basic Sciences & Applied Research. Vol., 3 (SP), 219-225, 2014 // Available online athttp://www.isicenter.org. - P. 221.

3. Горохова Л.А.Семантико-прагматические и социолингвистические особенности функционирования ономатов в текстах современного Английского языка: Автореф. дисс. ...канд. филол.наук. – Пятигорск, 1998.

(Тақризчи: Ш.Искандарова, филология фанлари доктори, профессор).